

Kapcsolatteremtés a tündérmesékben

BÁRDOS JÓZSEF

Neumann János Egyetem, Kecskemét

bardos.j@gmail.com

1. Szabad kérnem?

„*Nem találunk szavakat*” – kezdi Esterházy Péter meglepően a *Termelési-regényt* (Esterházy 1979). S ha ő, aki mestersége szerint a nyelv szakértője, így áll a dologgal, akkor mit mondjak én, és mit várhatunk a gyerekeinktől? Ne csodálkozzunk tehát, hogy gyakran ügyetlenkednek, nevetlennek tűnnek, hiszen ki – és mire is – nevelné őket, ha mi is bizonytalanok vagyunk.

Először is talán fel kellene tennünk a kérdést, miért is hagy cserben bennünket a nyelv, amikor megszólítani, köszönni akarunk.

Nem is annyira a nyelv a hibás, inkább a nyelvhasználat. Az, ahogyan a magyar társadalom tagjai egymáshoz viszonyultak az elmúlt századokban, beleértve a XX. századot is. Szokás mondani, hogy nálunk megkésett a polgárosodás, hogy nálunk erős polgárság sosem létezett. Azaz a magyar társadalom a XX. század közepéig szinte kasztszerűen elkülönülő, öröklődésen alapuló, rendkívül zárt társadalmi csoportokból állt. A magyar nyelv is ezt a társadalmi formációt szolgálta ki a maga nyelvhasználati lehetőségeivel.

Nem vagyok járatos a szociolingvisztikában, tehát csak felszínesen tudok beszélni erről a problémáról. Akit igazán érdekel ez a kérdéskör, annak Domonkosi Ágnes (2002) kiváló és könnyen elérhető munkáját ajánlom figyelmébe. Magam is ezt használtam háttértudásként. De a dologról beszélni muszáj, mert napjaink egyik nyelvhasználati problémájáról van szó.

A társadalmi elkülönülés élesen mutatkozott meg a XVII. századtól, amikor az addig szinte általános (bár megszólításokkal különbözővé tehető) tegezést felváltotta a fölfelé magázás, lefelé tegezés szokásrendje. Ehhez idomultak a megszólítások és köszönések is. Fölfelé általánosan az „*úr*”, „*asszony*”, „*kisasszony*”, „*ifiúr*” megszólítás járta, hozzáteve a megszólított öröklött rangját. Tehát „*gróf úr*, *hercegkisasszony*, *királyfi* stb. Később a társadalmi tagozódás növekedése a viselt rangot is beemelte/beemeltette a megszólításba, mégpedig szigorúan megkövetelt megkülönböztetéssel. Így terjedt a *nagyságos*, *méltóságos*, *kegyelmes*, majd a XX. század meghozta a főméltóságú *úr/asszony* formákat is. Köszönésként ehhez csatlakozott fölfelé a

„Tiszteletem”, „Alázatos szolgája” (s eredetileg ide tartozhatott valószínűleg a később használatot váltott „Szervusz, kérlek alázatosan” is).

A magasabb társadalmi rangú hölgyeket megillette a „Kezeit/kezét csókolom” köszöntés. Lefelé maradt a „letegezés”. Érdekes módon itt a tegezés mellé a keresztnév járult, tehát „Adjon Isten, te János!” Az azonos neműek, hasonló rangúak és korúak között maradt a közvetlenség, a tegezés, de néhány év korkülönbség már rangkülönbségként működött. Általánosan itt is ugyanaz a szabály uralkodott, az idősebbnek, nagyobb hatalmúnak kijárt a magázás, de lefelé mindenki tegeződött.

Így állt a dolog a családban is. A férjet a feleség mindig magázta, a férj megtehetette, hogy ő is magáz, de tegezhetette is feleségét; a gyerekeket és cselédek/szolgákat/szolgálókat mindenki tegezhetette. Hogy ez nemcsak nálunk volt így, bizonyítja a következő, összefoglaló jellegű néhány megállapítás:

„Az eredeti egyes számú névmás a T [te] volt. [...] Sokféle személyi jellemző fejezhet ki hatalmat. Az, akit V-vel (ön, maga) szólítanak, különbözhet erőben, életkorban, vagyonban, születésben, nemben vagy foglalkozásban attól, akinek a T jár ki. Mihelyt különbözik két ember a hatalom dimenziójában, egyikük elkezd mondani a V-t. [...] A szolidaritás az egyenlő hatalmúak közötti megszólítás megkülönböztetésének eszközeként került az európai névmásokba. Az egyenlő hatalmúak szintjén vezet be egy második dimenziót a szemantikai rendszerbe” (Brown–Gilman 1975: 359–387).

2. Kedves Elvtársak!

Gyökeres fordulatot hozott ebben is a negyvenes évek vége, az ötvenes évek eleje. Hivatalosan hirtelen mindenki „elvtárs” lett, esetleg „kartárs”, „szaktárs” – bár az utóbbiaknak lett némi negatív mellékíze. Hozzájuk a vezetéknev járult (*Kovács elvtárs, Tóthné kartársnő*). És az ideológia hirdette egyenlőség nevében mindenki mindenkivel tegeződött. Köszönésként általánosan megkívánt volt a „Szabadság!”. Nem hivatalosan és faluhelyen tovább élt az „Adjon Isten jó reggelt/napot/estét, de az „adjon Isten” gyorsan kopni kezdett belőle.

A zürzavar igazán a Kádár-korszakban alakult ki. Lehetett elvtárszni, de előbújt az „úr” (előbb a diplomás foglalkozásoknál: tanár úr, doktor úr, mérnök úr, ügyvéd úr stb.). Az elvtárs mellett megjelent az „elvtársnő”, a „kartársnő”, amiket lehetett vezetéknev után használni teljes zavarban (*Kovács Elvtársnő, Kovácsné elvtársnő* stb.). Ugyanakkor bizonyos viszonylatokban (lefelé) megmaradt a „lekezelés”, igaz,

oly módon, hogy a keresztnévhez a „bácsi” vagy „néni” tétetett hozzá (pl. „*János bácsi*”, „*Juliska néni*”, fiatalabbaknál ugyanez bácsi vagy néni nélkül is, hozzá magázás, mikor fölfelé, illetve az egyenlőket természetesen tegeztek). Fontos változás, hogy a szülő-gyermek kapcsolatra is kiterjedt a tegezés. Bár a rangkülönbséget őrzi, hogy a szülő gyermekét utónéven szólítja (becézi), a gyerek ezt nem teheti meg a szülővel. Ott az apa, anya, nagypapa, nagymama járja.

Miután nagy empirikus vizsgálatra most módomban volt, ismét Esterházy regényéhez fordulok:

„*Ha én főnök lennék,*

– *a krétakört, amelyet az íróasztalom köré rajzolnék, nem léphetnék át senki, csak én és a takarítónő.*

– *nem szólíttatnám magam »elvtárs«-nak, hanem »Főnök úr«-nak, és a jelenlétemben mindenkit elvtársnak szólítanék, csak Sári néni nem, a takarítónőt” (Esterházy 1979: 46).*

Ezek után ne csodálkozzunk, hogy gyerekeink nem tudnak helyesen (illendően) viselkedni. Iskoláskorig a gyerekek mindenkit korra, nemre, foglalkozásra tekintet nélkül tegeznek, ezt várjuk tőlük, engedjük nekik. Ehhez a pá-pá után az általános „szia!” járja.

Amikor iskolába kerülnek, hirtelen azt várjuk, magázzák a tanító néniket, bácsikat, esetleg Éva néni, Sándor bácsit. Erről egy másik (magyar) szerző így vélekedik:

„*A gyerekeknek állandóan figyelembe kell vennie a címzett korát, beosztását (»társadalmi rangját«), hogy a megfelelő köszönési formulát és megszólítást tudja alkalmazni. Ugyanakkor a gyerek szociális tapasztalatai ebben az irányban még hiányoznak. Így nincs semmiféle csodálkozónivaló azon, hogy általában a sztereotíp Bácsi! Néni! és Csókolom szerepel kezdetben a repertoárban, majd a kiskamaszkor vége felé kezdenek megjelenni a Maga, Ön, Jóska bácsi, Jó napot és más formulák” (Lengyel 1987: 56).*

3. A tündérmesék tanúsága

A tündérmesék nyilvánvalóan a totális tegezés korszakát őrzik. Itt tegeződik a család minden tagja egymással, paraszt a királlyal, fiatal az öreggel, mégis egészen világosan megadják egymásnak az elvárható tiszteletet.

Bennünket most elsősorban az érdekel, van-e, lehet-e ennek bármi-féle haszna a mai nyelvhasználatot illetően. Először is azt láthatjuk, hogy a leggyakoribb megszólítási forma idegenek között (általában minden mesei műfajban) a rang/foglalkozásnév vagy a „*legény, leány,*

öregasszony, öregapó”. Ez utóbbi inkább családias, bizalmasabb kapcsolatban. Például:

„–No, te öregasszony – mondá a király –, azt hallottam, hogy meg tudod gyógyítani a feleségemet.

–Felséges királyom – mondá az ördögös szüle –, a királyné addig meg nem gyógyul, míg a királyfi szívéből s a bal kezének kicsi ujjából rántottát nem csinálnak, s azt meg nem eszi” (Benedek é. n.: 90).

„–Hallod-e te szegény legény, most már mehetsz, de arra ne is gondoldj, hogy többet az életben megtalálsz a botodat” (Benedek é. n.: 90).

„–Ó, te leányka, te segélj rajtam, megáld érte az Isten” (Benedek é. n.: 106).

„–Állj meg, kocsis, végy fel a hintóba, s bizony megszolgálom!” (Benedek é. n.: 152).

„–Azért jöttem hozzád, te juhász, hogy add el nekem ezt az arany-szőrű bárányt, s annyi pénzt adok érte, hogy haláلودig hatlovas hintón jársz” (Benedek é. n.: 484).

Amint látható, lényegét tekintve a mai napig minden változatlan. Megszólításban nagyjából folytatódik a nyelvi hagyomány: „Tanító néni!”, „Tanár úr!”, „Szomszédasszony!”, „Főnök úr!” „Mester úr!” „Doktor úr!”, „Kisfiam”, „Lányom!”

Itt mégis muszáj szólni a férfiak és nők megszólításának eltérő megoldottságáról. Domonkosi Ágnes így ír: „...*problematikusabb a nők hivatalos megszólítása azokban az esetekben, amelyekben nincs megfelelő a rangra, címre, pozícióra utaló elem. A férfiak megszólításában terjedő és egyre általánosabbá váló vezetéknev + úr formának nincs megfelelője. Az úrhölgy és úrnő formák általánossá válását a vezetéknevi elem mellett az is gátolja, hogy ezeknek szokatlanságuk miatt sokan fokozottan udvarias jelleget tulajdonítanak, ebben a helyzetben viszont semleges értékű formára lenne szükség. A megszólítási elemkészletnek ez a hiányossága azt eredményezi, hogy a nők hivatalos megszólítása még státuszjelölt színtereken is a bizalmasabb, keresztnévi formák felé vagy pedig az adatközlők többsége által (63,4%) udvariatlannak tartott önmagában álló, vezetéknev + né változat felé mozdulhat el. A kérdőívben kapott szubjektív nyelvi adatok alapján két forma tűnik pozitív megítélésűnek, ezért ezek terjedésére lehet számítani: a vezetéknev + kisasszony változatot az adatközlők 86,9%-a; a vezetéknev + né + asszony megszólítási lehetőséget pedig 73,2% találta udvariasnak. Bár ezek a megszólítási formák utalnak a megszólított családi állapotára, ezért nem tekinthetők általános érvényűnek...*” (Domonkosi 2002: 120).

A baj a folytatással van. A tegezés vagy magázás kérdésével. Ez viszont már a vagy kétszáz éves zavar öröksége. Ismét a nyelv, a nyelvhasználat áll a gondok mögött. A Magyar grammatikában erről ezt olvashatjuk: „*A magázó formájú személyes névmás az ön – önök, maga – maguk névmások szintén rendelkeznek esetparadigmával, szám személy tekintetében azonban csak a fenti változatokat mutatják. Ezeket a névmásokat grammatikáink az alaki szempontokat előtérbe helyezve a harmadik személyhez sorolják (egyeztetés: ön vár – *ön vársz, maguk várnak –*maguk vártok; az ön könyve, a maguk könyve) korlátlan helyettesíthetőségük is ezt támasztja alá. Szemantikailag azonban világosan a második személyhez tartoznak, hiszen a beszédhelyzetben a hallgatót jelölik, s pusztán pragmatikailag van eltérés a te/ti és a maga/maguk, ön/önök névmások között, jelentésszerkezetük és referenciaviszonyaik egyébként teljesen azonos*” (Keszler 2000: 159–160).

Ilyen egyszerű. Talán már értjük, miért sajátítják el ezek használatát a gyerekek csak tízéves koruk táján. Vagy akkor sem jól.

Tökéletesen ragadta meg a probléma hétköznapi részét Karinthy Frigyes a *Tegezés* című kis jelenetében. A két szereplő, Kovács és Takács találkoznak, leülnek, hogy ne kelljen köszönni, hisz nem tudják, tegező vagy magázó viszonyban vannak-e. Ezért próbálják elkerülni a döntést. Hátha a másik szavaiból rájönnek. Részlet a novellából:

Kovács (félre): Fene egye meg, dolgom van, de nem merek elmenni, mert akkor vagy azt kell mondani »szervusz«, vagy azt, »alászolgálja«, de nem tudom, pertuk vagyunk-e?

Takács: Tetszik?

Kovács: Nem szóltam semmit... Csak úgy dúdoráztam.

Takács (kínosan nevet): Ja... pardon... azt hittem... (Félre). A gáz vessen fel, most hogyan búcsúzzam el, szervuszt mondjak vagy szolgáját?

(Kínos szünet)

Kovács: Hát izé... a család mit csinál?

Takács (szórakozottan): Milyen család?

Kovács: Hát a (viccesen) a családunk. A – nagyságos asszony – meg a gyerekek...

Takács (bután): Ja – hogy az én gyerekeim? (Ránéz)

Kovács: Á, persze, persze... A izé... a gyerekek, persze.

Takács (forszírozva): Hja, már minthogy az én gyerekeim... (magára mutat) – vagy talán...

Kovács (kínban): Na, igen, csak úgy mondtam, hogy a »családunk«, ahogy mondani szokták viccesen, hehehe... (homlokát törölve) Fü.

Takács (kacag): Hja, viccesen! értem! Hehehe.

Kovács: Hihhi...

Takács: Hehehe... ” (Karinthy é. n.: 278).

Végül felpofozzák egymást, és a dühvel kijön a „*te pimasz fráter!*”, boldogan összeölelkeznek, hiszen innen biztos, hogy tegező viszonyban vannak.

Érdemes aztán a köszönési módokat is megnézni a tündérmesékben:

„Bemegy az esztenába, ott találja az öreg juhászt, s szerencsés jó napot kíván.

–Adjon Isten – fogadá a juhász... ” (Benedek é. n.: 75).

„–Isten hozott, Miklós! Éppen téged vártalak” (Benedek é. n.: 331).

„–Adjon Isten jó napot, bátyám uram!

–Adjon Isten, fiam, hát te mi járásbéli vagy?” (Benedek é. n.: 381).

Elmegy Szép Miklós, megy, mendegél hetedhét ország ellen, a hetedik nap megérkezik nagy Meseországba, nagy Meseországban a vén boszorkány udvarába. Bemegy a boszorkányhoz, köszön illendőképpen.

–Adjon isten, jó napot, öreganyám!

–Köszönd, hogy öreganyádnak szólítottál, mert különben élve ki nem mégy innét” (Benedek é. n.: 317).

–Adjon isten szerencsés jó estét, öregapó!

–Szerencséd – feleli az ősz ember –, hogy öregapónak szólítottál, mert különben halál fia vagy” (Benedek é. n.: 145).

„Megy tovább, de egy óra, kettő alig telik belé, jó szembe vele a Hajnal. Köszönti ezt is:

–Jó reggelt, húgomasszony!

–Adjon isten, te királyfi!” (Benedek é. n.: 448).

Mint látható, általános az „*Adjon Isten jó napot/reggelt/estét/éjszakát!*” köszönés nemtől, kortól, rangtól függetlenül.

4. Szép, jó napot, Tanárnó!

Valójában ma is az előbb ismertetett volna a helyzet a tegezéssel, illetve magázással, ha a társadalmi változások, a szekularizáció le nem választotta volna az „Adjon Isten” formulát a köszöntés elejéről. Ami maradt, a „Jó reggelt/ napot/ estét/ éjszakát”, vagy tovább kopva, az elejét elnyelve kinyögött valami pedig érzékelhetően hivatalossá, érzéketlenné, formulává, szinte sértéssé vált a napi használatban.

Mit mondhat mindez a mai gyerekeknek, fiatal, s kevésbé fiatal felnőtteknek? Mindenekelőtt, hogy köszönni illik, köszönni kell „*illendőképpen*”. Az is megtanulható, hogy mindig az érkezőnek illik előbb köszönnie, és viszont: illik tisztességesen fogadni a köszönést. Ez azt

jelenti, hogy a tegezéshez (családtagok, barátok, közeli ismerősök, gyerekek, óvodások, iskolások) használatos formák (szervusz stb.) mellett általános használatra ajánlható a régi köszöntés némileg felpuhított, szekuláris változata, a „*Szép, jó reggelt/napot/estét/ éjszakát!*”, amely után akár tegezés, akár magázás állhat.

Idősebbet, kortársat, ha ismeretlen, nem illik (tilos!) letegezni, tehát a boltban a pénztáros, a vonaton a kalauz részéről ez illetlen/tilos!

Különös helyzet a betegek és az ápolók/ orvos közötti viszony. Alapvetően itt is a magázás az illendő. Ezzel általában nincsen baj. Ami viszont általános és elvetendő, hogy a betegek megszólításában eltérnek a sztenderdtől. A „*keresztnev + bácsi, néni*” lekezelő, nem kedveskedő, emlékezzünk az Esterházy-idézetre, a takarítónő megszólítására. Még rosszabb, amikor a vezetéknev mellett használják a bácsi, néni titulust. A legrosszabb, amikor annyi fáradságot sem vesznek, hogy a kezükben/kezük ügyében lévő lázlapról leolvassák a nevet, s a megszólítás az ágy becézésére szorítkozik: „*Ketteske! Ötöske!*”

Elvárható volna a szokásos foglalkozásnev + magázás, tehát a „*fodrász kisasszony, könyvelő úr, pénztáros asszony, tanárnő*” megszólítás. Ugyanakkor a felnőtt természetesen módon tegezheti/tegezi kezdőként vagy válaszadóként is a gyerekeket.

5. Összefoglaló

A köszönés és a megszólítás kiválóan gyakorolható már az óvodában, akár a mesék apropóján is. Kezdetben az ismert (odaképzelt) mesefigurák találkozásait lehet eljátszani. Aztán mindenféle szerepjátékot lehet a megszólítással, köszönéssel megidézni (pl. boltost, orvost, papás-mamást, tévészerelőt stb.). Jó eszköz lehet a fakanál báb is. Az egyik gyerek kezében egy orvos-báb/pénztáros-báb stb., a másiknak köszöntenie kell illendőképpen a szép jó napot + foglalkozásnev+ néni, bácsi megszólítással. A báb vissza is köszönhet. Aztán lehet iskolással is játszani (azaz a báb nélküli gyerek iskolást játszik). Sőt lehet két felnőttként is játszani, vagy éppen azt kérni, a szülőkkel is játsszanak hasonlóan.

Jó lenne, ha terjednének a közmegegyezéssel elfogadható/elfogadott formák.

Irodalom

- Benedek E. é. n. *Magyar mese- és mondavilág*. Budapest: JLX.
- Brown, R., Gilman, A. 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap M., Szépe Gy. (szerk.) *Társadalom és nyelv (Szociolingvisztikai írások)*. Budapest: Gondolat. 359–388.
- Domonkosi Á. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre történő elemek nyelvhasználatunkban*. <https://mek.oszk.hu/01700/01715/01715.pdf>. (Letöltés: 2020. 04. 04.)
- Esterházy P. 1979. *Termelési-regény*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Karinthy F. é. n. Tegezés. In: *Karinthy Frigyes munkái VIII. Színház*. Budapest: Athenaeum. 278.
- Lengyel Zs. 1987. *Az anyanyelvi nevelés pszicho- és szociolingvisztikai vonatkozásai*. Budapest: Magánkiadás.